

REFERENCES

1. Grofman B. Institutional design in plural societies: Mitigating ethnic conflict and fostering stable democracy / B. Grofman, R. Stockwell // Economic welfare, international business and global institutional change / [ed. by R. Mudambi, P. Navarra, G. Sobbrío]. – Cheltenham, UK: Elgar, 2002. – 400 p.
2. Schneckener U. Making Power-sharing Work: Lessons from Successes and Failures in Ethnic Conflict Regulation / U. Schneckener // Journal of Peace Research. – 2002. – Vol. 39, №2. – P. 203-228.
3. Mühlbacher F. Democracy and Power-Sharing in Stormy Weather. The Case of Lebanon / F. Mühlbacher. – VS Verlag für Sozialwissenschaften, 2009. – 480 p.
4. Horowitz D. Constitutional design: proposals versus processes / D. Horowitz // The architecture of democracy: constitutional design, conflict management and democracy / [ed. by Andrew Reynolds]. – Oxford University Press, 2002. – P. 15-36.
5. Reilly B. Electoral systems for divided societies / B. Reilly // Journal of Democracy. – 2002. – Vol.13, №2. – P. 156-170.
6. Roeder Ph. Sustainable peace: power and democracy after civil wars / Ph. Roeder, D. Rothchild. – Ithaca, N.Y.: Cornell University Press, 2005. – 383 p.
7. Kuzio T. Western Multicultural Theory and Practice and its Applicability to the Post-Soviet States /T. Kuzio // Journal of Contemporary European Studies.– 2005.– Vol. 13, №2.– P. 221-237.
8. Stepan A. Ukraine: Improbable Democratic „Nation-State” But Possible Democratic „State-Nation”? / A. Stepan // Post-Soviet Affairs. – 2005. – Vol. 21, №4. – P. 279-308.
9. Миллер А.И. Нация-государство или государство-нация? [Електронний ресурс] / А.И. Миллер // Россия в глобальной политике. – Сентябрь-Октябрь 2008. – №5. – Режим доступу: <http://www.globalaffairs.ru/numbers/34/10434.html>
10. Мацневский Ю. Смена, транзит или цикл: динамика политического режима в Украине в 2004-2010 гг. / Ю. Мацневский // Полис. – 2010. – №5. – С. 17-37.
11. Хейл Г. Президентский режим, революция и демократия [Електронний ресурс] / Г. Хейл. – Режим доступу: <http://www.nmby.org/pub/0805/31a.html>
12. Шугарт М. Хуан Линц, президенциализм и демократия: критическая переоценка / М. Шугарт, С. Мэйноуринг // ОЙКУМЕНА: Альманах сравнительных исследований политических институтов, социально-экономических систем и цивилизаций. Выпуск 1. – Харьков: Константа, 2003. – С. 50-75.
13. Литвин В. Порівняльний аналіз стабільності урядів країн Центральної Європи та України : дис. ...канд. політ. наук: 23.00.02 / Віталій Сергійович Литвин. – Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2010.–301 с. – С. 170-182.
14. ВТІ | Ukraine Country Report [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bti-project.org/reports/country-reports/pse/ukr/index.nc>
15. Authority Trends, 1991-2013: Ukraine [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.systemicpeace.org/polity/ukr2.htm>
16. Nation in Transit: Ukraine, 2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.freedomhouse.org/report/nations-transit/2014/ukraine#.VJqOaUAA>
17. Democracy index 2012. Democracy at a standstill. A report from The Economist Intelligence Unit [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://portoncv.gov.cv/dhub/porton.por_global.open_file?p_doc_id=1034
18. Сарторі Д. Порівняльна конституційна інженерія: Дослідження структур, мотивів і результатів / Дж. Сарторі. – К: АртЕк, 2001. – 224 с.

УДК 321.6

Шаповаленко М.В.

Харківський національний
університет імені В.Н.Каразіна

ХВИЛІ АВТОРИТАРИЗМУ/ДЕМОКРАТІЇ В КОНЦЕПЦІЯХ ДЕМОКРАТИЗАЦІЇ

Проаналізовано напрямки досліджень недемократичних режимів в політології. Новий етап вивчення таких режимів пов'язаний із певним завершенням третьої хвилі демократизації. Основна увага приділяється новим типологізаціям авторитарних режимів. Підкреслюється необхідність використання головних новацій при дослідженні країн „нових демократій”.

Ключові слова: *реверсні хвилі, авторитаризм, політичні режими, політичні інститути, політичний транзит*

Шаповаленко М.В.

ВОЛНЫ АВТОРИТАРИЗМА/ДЕМОКРАТИИ В КОНЦЕПЦИЯХ ДЕМОКРАТИЗАЦИИ

Проанализированы направления исследований недемократических режимов в политологии. Новый этап изучения авторитаризма рассматривается как следствие завершения третьей волны демократизации. Основное внимание уделяется новым типологизациям авторитарных режимов. Подчеркивается необходимость использования новаций исследования стран „новых демократий”.

Ключевые слова: *реверсные волны авторитаризм, политические режимы, политические институты, политический транзит.*

Shapovalenko M.

AUTHORITARIAN/DEMOCRACY WAVES IN THEORY OF DEMOCRATIC TRANSITION

The article provides an overview of the main directions of research undemocratic political regimes in modern political science. New stage in the study of authoritarianism is seen as a consequence of the steady equilibrium in world dynamics and outcome of the third wave of democratization. Focusing on the classification schemes developed by modern researchers, the article gives the main achievements in the knowledge of modern forms of autocracies, and discussion questions that still await resolution.

Key words: *reverse waves, authoritarianism, political regimes, political institutions, political transitions*

Події, що відбуваються останніми роками на пострадянському просторі, загострили питання розуміння природи та складових процесів формування нових політичних режимів, внутрішніх складових розмаїття політичних інститутів. А це розмаїття велими строкате: від так званих консолідованих демократій до міцних автократій. Крім того, зберігаються тенденції появи нових інституціональних підвалин автократій, які мають не лише внутрішній, але й зовнішній характер. Тому досить важливим є зрозуміти наявність балансу між цими тенденціями.

У політичній науці вивчення політичних режимів є одним із найбільш розроблених напрямів. На тлі змін, які супроводжували пострадянський простір, багато уваги приділялося саме складовим демократичних режимів, а авторитарні розглядалися як перверсивні. Але згодом стало зрозумілим, що „нові демократії” мають свою логіку й закономірності становлення та закріплення, маючи цілком демократичний фасад. Водночас авторитаризму порівняно з демократією до сих пір приділялася істотно менша увага. Хоча, безумовно, школа вивчення правильних/неправильних режимів існує з часів Аристотеля. Але в першу чергу, важливим є дослідження інституціональних рис сучасних авторитарних/демократичних режимів, їхніх витоків, передумов і складових стабільності. Особливо це стосується режимів так званої „третьої

хвилі” демократизації. В сучасній політичній науці багато уваги приділялося недемократичним режимам у другій половині ХХ ст. Висвітлювалися питання авторитаризму й головних рис нових демократій Х.Лінцем, Ф.Степаном, Г.О’Доннелом, Л.Даймондом, Б. Геддес А.Мацієвським, А.Колодій, О.Фісуном, О. Романюком, Г.Зеленько, А.Мельвелем, В.Горбатенком, О.Демьянчуком, Т.Харитоновою та іншими.

Широко відома книга С.Гантінгтона про хвилі демократизації дала значний поштовх до вивчення переходів до демократії. Тобто в першу чергу вивчення успішних реформ у просуванні до демократії, але в той же час науковець вказував на реверсні хвилі, коли згортаються реформи, відроджуються авторитарні режими. Так, перша хвиля була 1922-1942 рр., а друга – 1958-1975 рр. Відносно третього відкату він не написав нічого, хоча кожна нова реверсна хвиля породжує нові форми авторитаризму [1, с.310-311]. Але слід зазначити, що питання причин зростання авторитарних режимів на початку ХХІ ст. залишається поза увагою дослідників. Тим паче, що моніторингови служби фіксують наявне зростання кількості автократій з 2010 р. і дотепер. Хоча у книзі С.Гантінгтона „Третя хвиля. Демократизація наприкінці ХХ ст.” вказуються причини реверсу від демократії: слабкість демократичних інститутів: економічна криза; соціальна та політична поляризація:

готовність консервативних груп середнього та вищого класу прибрати популістські та ліві рухи; зникнення закону та порядку в наслідок тероризму та повстанських рухів; інтервенція або окупація недемократичною іноземною державою; ефект „снігової кулі” [1, с.310-311]. Згідно з С. Гантінгтоном, на кожному з таких історичних проміжків зворотна хвиля вимивала з зони демократії значну частину новоутворених демократичних країн, повертаючи їх до традиційної зони (авторитаризму). Ці хвилі демонструють постійну присутність зовнішнього фактора, який, однак, впливає по-різному. Якщо в рамках першої хвилі можна бачити зовнішній фактор в колоніальній політиці, то в другій хвилі – це розпад колоніальної системи у зв'язку зі зміною політики метрополій; поява нових держав з демократичними інститутами в Європі після Другої світової війни. Третя ж хвиля, хоча і демонструє певну автономність політичного розвитку, в якому домінують, безумовно, внутрішні фактори, однак і міжнародні організації, і зміна зовнішньої політики всіх ключових держав стимулювали розширення зони демократії.

Спостерігаючи процес глобального поширення демократії, С. Гантінгтон передбачав проблеми, що будуть супроводжувати процеси демократизації в нових демократичних системах. Перша з них – *проблема транзиту* (від тоталітаризму до демократії), що характеризує непростий шлях реформування інституцій і процедур, зміни політико-управлінської еліти та апарату державної служби, розширення та оновлення ідей і принципів демократичної політичної культури. Друга – *проблема контекстуальності*, яку живить незмінна специфіка національних культур. Адже вкорінені у природі самого суспільства, його економіці, культурі та історії властивості, незалежно від форми правління, є унікальними для кожної країни. Проте С. Гантінгтон не схильний надто перебільшувати вплив цієї проблеми на успіх чи невдачу у справі демократичної консолідації. Зрештою, третя *проблема – системності*, що її породжує функціонування та розвиток складної демократичної системи. Всі ці проблеми пов'язані з незрілістю демократичної системи, відсутністю зворотних зв'язків, неспроможністю приймати рішення, схильністю до демагогії, пануванням своєкорисливих економічних інтересів тощо [1]. Іншими словами, це свідчить про те, що немає жодного чинника, який би дозволив

пояснити розвиток демократії/автократії не тільки у всіх країнах, але навіть в одній країні; не існує єдиного чинника, необхідного для розвитку демократії в країні, а, отже, немає запобіжника від реверсної хвилі; комбінація причин, що викликали демократизацію/авторитаризацію варіюється від країни до країни; комбінація причин, що викликали одну хвилю, відрізняється від комбінації причин, що стимулювала інші хвилі; причини, які ініціювали режимні зміни під час демократизаційної хвилі, ймовірно, відрізняються від факторів, що сприяють подальшим режимним змінам. Тобто „ланцюг або воронка причинності” існує, при цьому міжнародні, соціальні, економічні, культурні та політичні фактори діють усі разом, часто конфліктуючи між собою, або підтримуючи створення демократії, або авторитаризм [1, с. 50].

Ґрунтуючись на розмаїті емпіричного досвіду, С. Гантінгтон виділяє такі моделі демократичних переходів:

- (1) Циклічна: a-d-a-d-a-d
- (2) Друга спроба (second-try): A-d-a-D
- (3) Перерване демократія (interrupted democracy): A-D-a-D
- (4) Прямий перехід (direct transition): A-D
- (5) Деколонізація (decolonization): D / a-D.

У зазначених моделях С. Гантінгтона а – авторитаризм, d – демократія. З наведених моделей випливає, що циклічна модель характеризується приблизно рівними за глибиною чергуваннями авторитарних і демократичних структур. Модель другої спроби передбачає встановлення демократичного режиму після деяких коливань між авторитаризмом і демократією. Перервана демократія – згорання демократичних перетворень під впливом внутрішніх і зовнішніх факторів. Прямий перехід – створення і утворення демократичних інститутів без помітних коливань у бік авторитаризму. Декolonізація притаманна постколоніальним країнам, у яких завдяки метрополіям вже існували демократичні інститути і після отримання незалежності з деякими реверсами в бік авторитаризму затверджується демократія [1, с. 43-45]. Але фактично запропоновані моделі не давали відповіді на питання, а які саме режими могли сформуватися в цих рамках. Хоча, з точки зору науковця, результатом змін ставало поява демократії. Але поза межами досліджень залишилася питання щодо можливих інституціональних форм як нових демократій, так і авторитаризму.

Політичні та соціально-економічні інституціональні спадковості, що залишилися після краху комуністичної системи, виявляються сприятливою основою, на якій сьогодні розвивається нове покоління гібридних режимів, що розташувалися між полюсами демократій та автократій.

Кожна з попередніх хвиль багато в чому була реакцією на зростання авторитарних режимів у світі і скорочення кількості демократій. Ці „авторитарні реверси” що слідує за хвилями демократизації [2], породжували зростання кількості досліджень, присвячених новим формам автократії. Велика частка демократій третьої хвилі регресувала або навіть потерпіла крах. При цьому багато хто пройшов повторний процес демократизації, деякі автократії поступилися місцем справжнім новим демократіям, таким чином, зберігаючи загальну картину, що склалася. У невеликій збірці статей „Електоральний авторитаризм: динаміка обмеженої конкуренції” Андреас Шедлер, політолог австрійського походження обґрунтовує новий загальний тип режимів і, таким чином, нову субдисципліну порівняльної політології. Отже, електоральний авторитаризм може розглядатися не лише як гібрид демократії та авторитаризму, але й як самостійний політичний режим, який не є ні дійсно демократичним, ні повністю авторитарним, а має свої особливі механізми легітимації і функціонування.

Знаковою роботою, з якою часто пов'язують початок сучасного етапу досліджень авторитаризму, була стаття Б.Геддеса, в якій вона запропонувала класифікацію авторитарних режимів, поділивши їх на персоналістські, військові та однопартійні [2]. Дослідження, які вийшли за останні десять років, засвідчили про певний „ренесанс” [3, р.16] інтересу політологів до авторитаризму, доказом чому служить зростання кількості досліджень, присвячених цій тематиці. Так, згідно з підрахункам А.Крауссана і С.Варстера, в 2003 р в провідних міжнародних журналах було опубліковано менше 10 тис. наукових статей, присвячених авторитарним режимам. Але вже в 2006 р. цей показник збільшився вдвічі, в 2009 г. перевершив позначку в 40 тис., а в 2012 р. – 50 тис. [4, р. 2].

На сьогодні політологи не без підстав говорять про „третю хвилю” дослідницького інтересу до недемократичних режимів [3].

У дослідженні „Конкурентний авторитаризм: „гібридні режими” після Холодної війни” С. Левицький і Л. Вей поняттям

„конкурентного авторитаризму” визначили режими, в яких формально демократичні інституції позначені, але по суті їх важко віднести до демократичних, оскільки ігрове поле значно викривлено на користь провідних акторів [5]. Подібні „гібридні режими” розглядаються ними не лише як тимчасове явище перехідного періоду, а як стала політична система, здатна існувати тривалий час. Дослідження показують, що більшість людей практично в кожній країні світу віддає перевагу саме демократії з-поміж інших типів політичних режимів [4]. Один із показників цієї широко поширеної переваги демократії – кількість автократій, де проводяться багатопартійні вибори, збільшується з 2005 року навіть в умовах демократичного застою (у кращому разі) або занепаду (у гіршому). Ця тенденція показує, що авторитарні правителі хоч б на словах, але намагаються дотримуватися принаймні декларативної демократії.

Не варто й говорити, що відсутність на сьогодні помітного руху в протилежному напрямі не доводить того, що одного прекрасного дня цього не станеться. Але історичне порівняння з єдиною справжньою зворотною хвилею – хвилею в період між війнами – змушує нас дещо сумніватися в тому, що реальний відкат може статися сьогодні. Крім того, деякі з авторів, які після фінансової кризи 2008 року попереджали про можливий відкат або зміну напрямку хвилі, здається, теж дійшли висновку, що третя хвиля загалом і в цілому досить сильна [5]. Один із способів інтерпретації цих фактів – відмітити, що помірний спад з 2005 р. показує лише, наскільки стійкою є прихильність демократії, незважаючи на всі ті удари, які їй довелося відчути. Якщо ми зв'яжемо ці спостереження з історичними прикладами, велика частина фактів показуватиме, що ми зараз увійшли в період загального затишшя, який характеризується частими коливаннями в обох напрямках.

Проблематика досліджень сучасних форм авторитарних режимів велика й багатогранна. Тем не менш, можна виділити два найбільш важливих тренди, що відбивають основні досягнення політичної науки в цьому напрямку. Такими можна визнати: 1) новації у сфері типології авторитаризму та його субтипів; 2) аналіз факторів і детермінант стійкості та вразливості сучасних автократій. У статті Б.Геддеса ці тренди досліджень спрямовані на визначення режимних характеристик та їх впливів на демократизацію та чинники, що

забезпечують довготривалість існування автократії. На відміну від попередніх типологій і дихотомічного ділення режимів на авторитарні і демократичні [2, с. 3-36], безумовною головною перевагою нових класифікаційних схем стала можливість аналізу переходів не лише від автократій до демократії, але й виявлення деяких закономірностей відносно трансформації режимів усередині недемократичних форм. Хоча створення нових типологій ініціювали в політологічній літературі дискусії про переваги і недоліки кожної з класифікацій [6, с. 19-34], в цілому можна підкреслити, що

різні концепти швидше допомагають, ніж заважають науковцям використати ту або іншу типологію для аналізу авторитарних режимів.

Хоча, на думку, Скаанинг Свенд-Ерик, Меллер Йорген, зараз немає підстав вважати, що наближається реверсна хвиля, тому що останні десятиліття не згортаються цілком демократичні інститути, не з'являються нові демократичні режими, але водночас там, де вони існують, вони ще більше закріплюються [9], були запропоновані базові поняття та певні класифікації (див. рис.1).

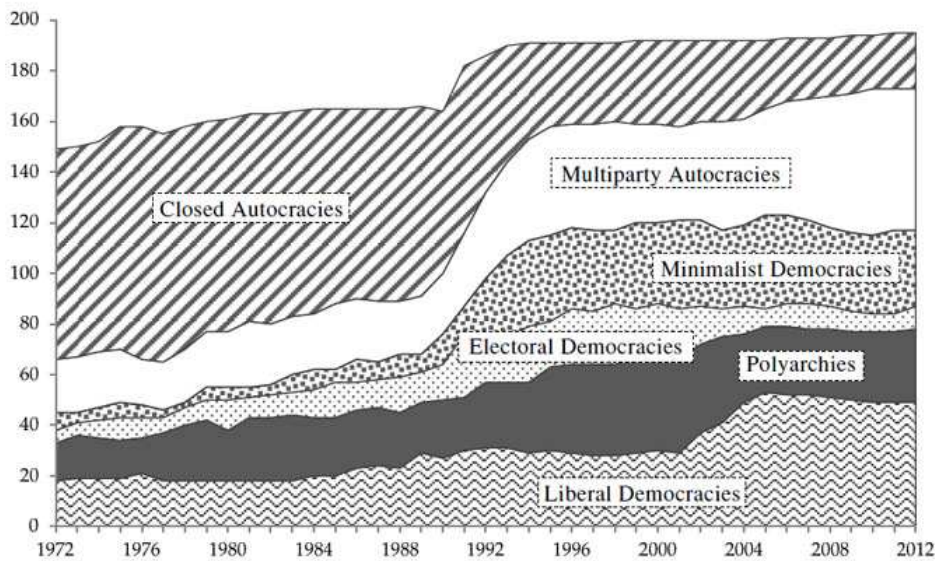

Рисунок 1 Розподіл політичних режимів у світі, 1972-2012 [10]

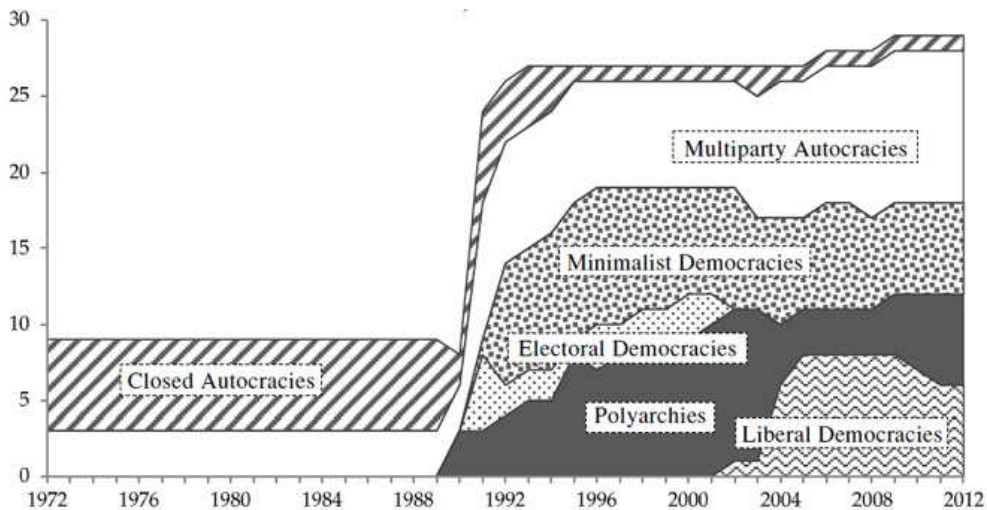

Рисунок 2. Розподіл політичних режимів у Східній Європі, 1972–2012 [10]

На рис.2 дослідники доводять, що й території Східної Європи зберігається певний баланс протягом кількох десятиліть.

Виходячи з наведених даних на рисунках 1, 2, можна стверджувати, що авторитарної хвилі немає, але, на нашу думку, у зв'язку з тим, що в цілому зберігається баланс між демократією та авторитаризмом, якщо взяти за основу співвідношення між закритими автократіями та ліберальними демократіями. Але справа в тому, не завжди враховуються відмінності не лише між новими демократіями, але й новими автократіями. Врахування лише головних полюсів явно недостатньо для аналізу можливостей підйому чи реверсу тих чи інших режимів. Важливим є вивчення авторитарних режимів, що виникли на третій хвилі демократизації, у зв'язку з тим, що вони, як правило, мають основні формальні демократичні інститути, майже всі сучасні автократії створюють різні інститути (партії, вибори, ЗМІ, авторитарну підзвітність, інститути державного управління), вмонтовуючи які в неформальні правила гри і використовуючи їх, можуть забезпечити собі стабільність і тривалість.

У багатьох республіках що вийшли з СРСР, сьогодні знову стоїть питання про майбутнє їх політичних систем; у деяких з них пройшли нові хвилі так званих „кольорових революцій”, спрямованих на захист тих прав і свобод, які здавалося, вже були завойовані на початку 90-х років. XX ст. Адекватна загальна інтерпретація і порівняльне осмислення того, що відбувається у більшості пострадянських республік, все ж таки залишається відкритою і потребує нових досліджень.

ЛІТЕРАТУРА

1. Хантингтон С. Третья волна. Демократизация в конце XX века [Текст] /С. Хантингтон. — М. : Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2003. — 368 с.
2. Gerschewski J. The three pillars of stability: legitimation, repression, and cooptation in autocratic regimes // J. Gerschewski // Democratization. 2013. Vol. 20. № 1. P. 13–38.
3. Geddes B. What do we know about democratization after twenty years? /B. Geddes // Annual review in political science. —1999. № 2. — P. 115-144.
4. Croissant A., Wurster S. Performance and persistence of autocracies in comparison: introducing issues and perspectives /A.Croissant, S. Wurster // Contemporary Politics. -2013- Vol. 19.- № 1.- P. 1–18.
5. Levitsky S. Competitive Authoritarianism: Hybrid Regimes After the Cold War[Text] / Steven Levitsky, Lucan A. Way. — N.-Y. : Cambridge University Press, 2010.
6. Advarers M. Classifying political regime / M., Advarers, J. Cheibub, F. Limongi, A. Przeworski // Studies in Comparative International Development. — 1996. - Vol. 31. — № 2. — P. 3-36
7. Electoral Authoritarianism: The Dynamics of Unfree Competition / Ed. by A. Schedler. Boulder, CO; London: Lynne Rienner Publishers, 2006.
8. Умланд А.Электоральный авторитаризм на постсоветском пространстве/ А.Умланд // Сравнительное конституционное обозрение - 2008. — №1. — С.1-5.
9. Wahman M., Teorell J., Hadenius A. Authoritarian regime types revisited: updated data in comparative perspective / M. Wahman // Contemporary Politics. 2013.- Vol. 19. - № 1. - P. 19–34.
10. Скаанинг Свенд-Эрик. Третья волна демократизации: что стоит за цифрами [Электронный ресурс] / Свенд-Эрик Скаанинг, Йорген Мёллур // Journal of Democracy, October 2013, Volume 24, Number 4. P. 97-109. — Режим доступу: <http://gefeter.ru/archive/12674>.